

Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVIII wieku

Opracowanie dziejów bibliotek bazyliańskich ze względu na znaczne rozproszenie archiwaliów tego zakonu napotyka na spore trudności. Dostępne źródła są fragmentaryczne i niekompletne a literatura przedmiotu nadzwyczaj uboga. Podstawą niniejszego opracowania o bibliotekach bazyliańskich są spisy ksiąg klasztornych z końca XVIII w. i inne źródła rękopiśmienne i drukowane a także prace o dziejach zakonu i jego placówek, w których zamieszczone zostały informacje o księgozbiorach bazylianów.

Prowincja koronna zakonu krystalizująca się bardzo powoli od początku XVII stulecia ukształtowana została po kapitule generalnej odbytej w Dubnie w 1743 r. Postanowienia kapituły zakończyły też ostateczną organizację zakonu. Połączono obie prowincje - litewską, ukonstytuowaną jeszcze na początku XVII w. i koronną /polską/ - pod władzą jednego protoarchimandryty, obieranego na przemian z jednej i drugiej prowincji. Breve papieża Benedykta XIV Inter plures z 11 maja 1744 r. zatwierdzało postanowienia kapituły dubieńskiej, zakon otrzymał nazwę Ordo Sancti Basilii Magni Ruthenorum /OSBM/. Obie połączone prowincje i osobna archimandria suprańska stanowiły w drugiej połowie XVIII w. znaczną siłę zakonną. Prowincja litewska po kapitule dubieńskiej liczyła 66 monasterów i 446 mnichów, prowincja koronna aż 122 klasztorzy i 647 zakonników. Scalanie małych klasztorów i inne zabiegi organizacyjne spowodowały, że w 1772 r. bazylianie mieli w obu prowincjach 147 placówek zakonnych oraz 1268 mnichów¹. Lata 1750 - 1772 określane są przez badaczy "złotą dobą" w dziejach zakonu.

Bazylianie prowadzili działalność duszpasterską, oświatowo-wychowawczą, naukową i szeroko pojmowaną kulturalną, na którą składały się m.in. działania edytorsko-typograficzne. Najbardziej widoczną formą działalności zakonu, który zgodnie z regułą św. Bazylego Wielkiego zaliczał się do zakonów mniszych, ale prowadzonymi pracami zbliżał się do kleryckich, były szkolnictwo i drukowanie ksiąg. Bazylianie prowadzili szkoły elementarne, średnie i wyższe studia zakonne oraz drukowali książki w sześciu własnych

oficynach typograficznych, z których drukarnie w Wilnie, Supraślu i Poczajowie należały w XVIII w. do znacznych².

Młodsza od litewskiej prowincja koronna, zwana też polską, kształtowała się w odmiennych warunkach polityczno-gospodarczych i społecznych. Unia kościelna obu Kościołów - łacińskiego i wschodniego - na wschodnich ziemiach Korony nie była tak stabilna jak w prowincji litewskiej. Klasztory bazylikańskie często zmieniały orientację religijną z unickiej na dyzunicką i odwrotnie, a duchowieństwo wykazywało znaczną chwiejność w realizacji postanowień unii brzeskiej z 1596 r. Prowincja koronna miała swoje placówki zakonne w ówczesnych diecezjach Kościoła unickiego - włodzimierskiej, lwowskiej, południowej części diecezji łuckiej, kijowskiej, chełmskiej, przemyskiej i wołyńskiej. Uderza w niej dość duża liczba monasterów skupionych ciasno na obszarach południowo-wschodniej Rzeczypospolitej, mniej jednak monasterów było w miastach - tylko w 28. Pozostałe klasztory znajdowały się raczej w odludnych miejscach. W prowincji koronnej były cztery archimandrie /opactwa/ w Mielcach, Owruczu, Uniowie i Żółkwi i 68 monasterów, w tym także placówki misyjne³.

W prowincji koronnej zakonu bazylianie prowadzili w XVIII stuleciu ponad dwadzieścia szkół różnego typu i trzy drukarnie - w Poczajowie, Uniowie i Lwowie⁴. Każda forma działalności zakonu była związana z książką - rękopiśmienną, drukowaną we własnych typografiach oraz nabywaną i gromadzoną w bibliotekach klasztornych oraz użytkowaną przez zakonników i młodzież szkolną. Księgozbiory bazylikańskie powstawały prawie równocześnie z placówkami zakonnymi, o ich wartości i wielkości decydowały stan majątkowy klasztoru, liczebność członków monasteru, ich wykształcenie, zainteresowania oraz zadania, które realizowali i znaczenie jakie mieli w lokalnych społecznościach. Zmodyfikowane przez metropolitę J.W.Rutskiego przepisy zakonne wyraźnie określały powinności związane z pełnionymi funkcjami i godnościami administracyjnymi w zakonie, także bibliotekarzy. Wyznaczały też cele, dla których należało gromadzić księgi i zakładać biblioteki klasztorne⁵.

Przepis o bibliotekach bazylikańskich, tzw. *Bibliothecae* zakładał, że każda biblioteka klasztorna miała służyć jako szczególna pomoc dla świątłych i uczonych zakonników oraz uczniów szkół zakonnych. Dla osiągnięcia tego celu konstytucje zakonne przewidywały stosowne nakłady finansowe i

właściwie dobieranych bibliotekarzy-zakonników. Bibliotekarzem mógł zostać wykształcony zakonnik umiejący się troszczyć o księgozbiór. *Regulae bibliothecae* złożone z 11 punktów, stanowiły swoistą formę regulaminu bibliotecznego, który dość ściśle wyznaczał zasady organizacji bibliotek bazylikańskich oraz zakres wykonywanych czynności w gromadzeniu, opracowaniu i udostępnianiu książek⁶. Uwaga zakonników-bibliotekarzy skupiona miała być przede wszystkim na udostępnianiu ksiąg i podyktowana była m.in. wysokimi cenami ksiąg stanowiących część majątku klasztorowego, a także znaczeniem księgozbiorów dla realizacji celów zakonnych. Starania bazylianów w zakresie gromadzenia, zabezpieczenia i opracowania zbiorów nie były jednak jednolite, o czym świadczyły niektóre raporty wizytatorów zakonnych i zalecenia władz zakonu odnośnie bibliotek ustalane zwykle na kapitułach prowincjalnych⁷. Mimo pewnych niekorzystnych zjawisk, bazylianie przechowali w swoich bibliotekach wiele ksiąg w dobrym stanie. Kres tym księgozbiorom położyły dopiero rozbiory Polski, które spowodowały że wiele ksiąg rozproszono, wiele też zniszczono przypadkowo lub rozmyślnie.

Ustalenie zasobności bibliotek bazylikańskich jest trudne ze względu na brak katalogów i inwentarzy bibliotecznych, których zachowało się mało. Wiele z nich uległo zniszczeniu lub nie zostały do tej pory odnalezione w polskich i zagranicznych zbiorach rękopiśmiennych bibliotecznych i archiwalnych. Niektóre biblioteki posiadały duże zbiory ksiąg, a na ich zasobność miały wpływ także m.in. czynniki jak prowadzenie szkoły i drukarni. Wiele bibliotek bazylikańskich znacznie powiększyło swoje zbiory w okresie Oświecenia, kiedy masowa produkcja książek umożliwiała łatwiejsze ich zdobywanie.

W prowincji koronnej zakonu, podobnie jak w całym zakonie, katalogi i inwentarze biblioteczne, zgodnie z konstytucjami zakonnymi, miały być tworzone równocześnie z powstającymi i pomnażanymi księgozbiorami. Nie należały jednak do wyjątku przypadki, jak opisany poniżej: "*Annus 1719. W tymże roku diebus Augusti tak ktoś z zakonników lwowskich świętojurskich był pilny, że inwentarz wszystkich rzeczy cerkiewnych z dawnych szpargałów spisał w tymże inwentarzu i cała biblioteka miejscowa tegoż monasteru zamyka się i inne różne rzeczy zarejestrowane. Inwentarz zaś ten in Archivo loci praesenti conservatur*"⁸. Sytuacje takie nie należały do rzadkich i wymagały interwencji władz zakonnych. W 1777 r. protoarchimandryta zakonu Józef Morgulec na radzie prowincjalskiej

odbytej w Poczajowie, nakazał superiorom monasterów, aby uporządkowali archiwa klasztorne i dopilnowali pisania kronik, wykazów zmarłych zakonników, inwentarzy klasztornych a także "*katalogów porządknych ksiąg bibliotecznych*"⁹.

Większość inwentarzy i katalogów bibliotecznych ujawniona została w dramatycznych dla klasztorów bazylikańskich okolicznościach, po pierwszym rozbiore Polski, gdy w zaborze austriackim rozpoczęto realizację reform józefiańskich (1783) i sekularyzację zakonów. W zaborze rosyjskim, w którym znalazła się część klasztorów bazylikańskich prowincji koronnej, likwidacja zakonu nastąpiła później, już w XIX w. (po 1832 r.), ale proces niszczenia i rozpraszania księgozbiorów unickiego zakonu był daleko ostrzejszy, bardziej rozległy i dotkliwy w skutkach dla kultury ruskiej i polskiej. W zaborze austriackim w latach osiemdziesiątych XVIII st. skasowano prawie połowę z 42 klasztorów prowincji polskiej, które znalazły się poza granicami okrojonej Rzeczypospolitej¹⁰.

Zmikrofilmowany przez Bibliotekę Narodową rękopis katalogów bibliotek bazylikańskich liczy 59 kart w tym 6 niezapisanych, sporządzony został po łacinie, niemiecku i polsku i zawiera spisy ksiąg z 19 klasztorów dawnej prowincji polskiej zakonu¹¹. Używamy w tym miejscu terminu "spis książek" dla określenia katalogów, inwentarzy i sumarycznych wykazów książek z bibliotek bazylikańskich. W dalszej części pracy spisy te zostaną dokładnie określone w tabeli 1. Omawiany rękopis nosi dawną sygnaturę Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie - BUL 272 i mieści spisy zawartości bibliotek klasztornych w Bilczy, Buczaczu, Czortkowie, Dragomirnej, Krasnopuszczy, Lasku, Ławrowie, Łuce, Pietryczach, Putnej, Smolnicy, Spasie, Suczawicy, Swaryczowie, Trembowli, Załużu, Zamościu, Zawałowie i Zbarażu¹². Spisanych zostało łącznie 1722 książek w 2243 woluminach. Rękopis mieści katalogi i wykazy biblioteczne z dziewięciu klasztorów bazylikańskich, które nie zostały ujawnione w ankiecie nuncjusza papieskiego w Warszawie i znamienitego archiwisty A. Garampiego. W zamieszczonej na końcu niniejszego opracowania tabeli 1 oznaczono gwiazdkami te klasztory, których brakuje w wyżej wymienionej ankiecie oraz klasztor w Buczaczu¹³. Zasobność wymienionych bibliotek oceniana na podstawie omawianych spisów była bardzo zróżnicowana. Do większych należały księgozbiory w Buczaczu, Krasnopuszczy, Ławrowie, Spasie, Trembowli i Zamościu, do małych i bardzo małych księgozbiory z Bilczy, Laska, Pietrycz, Zawałowa, Zbaraża, Czorkowa, Łuki, Swaryczowa,

Smolnic, Załuża, Putnej, Suczawicy i Dragomirnej. Pozostaje otwartym zagadnieniem, czy omawiane spisy książek ujawniają rzeczywistą zawartość bazylikańskich księgozbiorów. Wiele przemawia za tym, że zarówno katalogi jak inwentarze i wykazy ksiąg sporządzane były w pośpiechu i niestarannie, czasem parokrotnie, a zakonnicy nie ujawniali w nich wielu książek. Przypuszczać można, że znaczna część książek z wymienionych klasztorów została przez 1788 rokiem przewieziona do klasztorów nie objętych kasacją. Katalogi pięciu większych bibliotek bazylikańskich mogły powstać wcześniej, a datowane były w 1788 r., inwentarze i wykazy pozostałych bibliotek sporządzane były na wyraźne polecenie władz albo przez wyznaczonego zakonnika albo urzędnika państwowego. Nie można wykluczyć także innego faktu, t.j. odsyłania do biblioteki uniwersyteckiej we Lwowie lub cesarskiej w Wiedniu katalogów większych bibliotek bazylikańskich. Píše o tym W. Chotkowski: *"Aparaty i srebra kościelne cenione na 447 florenów i 30 krajcarów kazano odstawić do żydowskiej spółki "Dobrucka i Syn" w Wiedniu, a katalogi biblioteki klasztornej (w Zbarażu - MPM) posłano do biblioteki uniwersyteckiej i do biblioteki nadwornej w Wiedniu, żeby sobie wybrały dzieła potrzebne"*. Wymieniony wyżej wykaz książek z klasztoru w Zbarażu, zawierający tylko 26 zapisanych ksiąg, może być tylko dopełnieniem właściwego, wysłanego wcześniej do biblioteki lwowskiej i wiedeńskiej¹⁴. W spisach książek, które traktujemy jako inwentarze wyszczególnione są rubryki: liczba porządkowa, tytuł, ilość tomów, cena (wartość), ale spisujący rzadko wypełniali je wszystkie, najwięcej luk jest właśnie w ostatniej rubryce odnoszącej się do wartości dzieła. Książki w rubrykach, jak wyżej, spisane zostały według formatów. Aż 13 spisów datowanych jest w 1788 r., co może wskazywać na większą akcję inwentaryzacyjną przeprowadzoną przez urzędy kasacyjne. Pozostałe spisy datowane są w 1789 r. (Pietrycze) i 1790 r. (Łuka, Smolenice, Swaryczów), dwa - ze Zbaraża i Spasa są niedatowane. Katalogi biblioteczne pochodzą z klasztorów w Bilczy, Buczaczu, Lasku, Krasnopuszczy, Ławrowie, Spasie, Trembowli i Zamościu, inwentarze z Łuki, Pietrycz, Smolnic i Swaryczowa, sumaryczne wykazy z ogólną wartością spisanych książek ze Zbaraża i Załuża. Pozostałe spisy ksiąg są tylko sumarycznymi, bardzo ogólnymi, wykazami książek z danego klasztoru w Czortkowie, Zawałowie, Putnej, Suczawicy i Dragomirnej.

Większość spisów sporządzono w języku łacińskim (9), pozostałe w łańcisko-niemieckim (2), łańcisko-polskim (1) i niemieckim (7). Spisy w

języku niemieckim są sumaryczne, pobieżne i ogólne, niestarannie wykonane. Natomiast prawie wszystkie spisy ujawniają nazwiska superiorów klasztorów i urzędników zakonnych, m. in. Herakliusza Bielkiewicza z Bilczy (podpisał również wykaz ksiąg z klasztoru w Zawałowie), Doroteusza Michalskiego i Augustyna Sławińskiego z Buczacza, Benedykta Krzyżanowskiego z Czortkowa, Anastazego Dziedzickiego i Gerwazego Mankiewicza (wikariusza prowincji) z Krasnopuszczy, Korneliusza Sroczyńskiego z Ławrowa, Hilariona Łęskiego z Trembowli, Andrzeja Szumalińskiego z Załużca i Antoniego Stopkiewicza z Zamościa. W niektórych katalogach, np. z Bilczy i Trembowli, zaznaczono gwiazdką wybrane pozycje, co może wskazywać, że albo tych ksiązek w momencie spisów kasacyjnych nie było na półkach bibliotecznych, albo też oznaczono tak książki, które zostały przeznaczone do biblioteki uniwersyteckiej we Lwowie lub nadwornej w Wiedniu. Gwiazdkami oznaczono przede wszystkim polonica.

Omawiane katalogi i inwentarze nie różnią się techniką opisu. W każdym z nich powtarzają się wspólne elementy opisu, t.j. tytuł, autor (rzadko), format, ilość tomów, choć nie wszystkie w wymienionym porządku. Nie ma w żadnym z omawianych katalogów i inwentarzy odnotowanej daty wydania dzieła i miejsca powstania druku lub rękopisu. Rzadkie są adnotacje (Lasek) odnoszące się do stanu zachowania dzieła. Nie ma w nich także informacji o sygnaturach ksiąg, ewentualnie o sposobie ustawienia ksiązek w szafach bibliotecznych. Opis druku albo rękopisu w katalogu i inwentarzu jest bardzo skąpy, czytelny właściwie tylko dla ówczesnych bibliotekarzy zakonnych i szczupłego grona osób korzystających z biblioteki klasztornej. Sporadyczne są też uwagi odnośnie formy dzieła - rękopiśmiennego czy drukowanego. Jeśli taka uwaga się znajduje, to wyrażona jest określeniem "scripta".

Katalogi i inwentarze, o których mowa, nie różnią się też od współczesnych lub wcześniej wykonanych katalogów w innych bibliotekach zakonnych. Podobny w formie katalog posiadała także biblioteka domu zakonnego bazylianów w Rzymie. Sporządzono go w połowie XVII w. i okazało się wizytatorowi generalnemu zakonu o. Marcjanowi Białozorowi 4 listopada 1656 r. Zapisano w nim 161 ksiąg, głównie łacińskich, opisanych bardzo krótko, z podaniem tytułu dzieła, sporadycznie autora, formatu. Nie odnotowano daty i miejsca wydania dzieła, nie wyszczególniono też tomów¹⁵.

Zgodnie z przepisami zakonnymi bibliotekarz miał obowiązek prowadzić dwa identyczne egzemplarze katalogu lub inwentarza bibliotecznego - dla biblioteki i władz zakonnych. Do naszych czasów dochowały się pojedyncze egzemplarze. Trudno też wiarygodnie ustalać dokładny czas powstania inwentarza czy katalogu - datowanie na końcowych kartkach może także dotyczyć czasu wizytacji władz zakonnych w klasztorze, którym okazywano powyższe dokumenty.

Wiele trudności sprawia ustalenie treści księgozbiorów zgromadzonych przez bazylianów koronnych. Omawiane spisy zaledwie sygnalizują to zagadnienie, posługując się nimi można bardzo ostrożnie sądzić o języku zgromadzonych i spisanych dzieł i równie oględnie o treści religijnej świeckiej zbiorów. W małych bibliotekach bazyliańskich spisano razem z księgami drukowanymi także archiwalia, rękopisy i księgi liturgiczne. W wykazie biblioteki klasztoru zbaraskiego umieszczono druki i rękopisy polskie, łacińskie, cyrylicie i cerkiewnośłowiańskie, wśród których były m.in. *Triod postnaja*, *Czasosław*, *Akafisty*, *Trebnik*, *Trefologion*, *Commune snactorum* /wspólny formularz mszalny/, Psalmi oraz zbiór komedii pod wspólnym tytułem *Comoedien* (!) i słownik łacińsko-polski. Odnotowane w wykazie księgi cerkiewne wskazują, że spis został sporządzony ogólnie dla majątku cerkiewnego jak i klasztornego. Podobne spisy, jak zbaraski, sporządzone zostały w klasztorach w Łuce, Pietryczach, Smolenicach, Swaryczowie i Załużu. Bibliotekę w Łuce wyceniono na 85 florenów¹⁶. Spisy ksiąg z Putnej, Suszawicy i Dragomirnej wykonane są w języku niemieckim, rozdzielają księgi klasztorne na manuskrypty i druki. Bazylianie w Putnej mieli dwa druki w czterech tomach i rękopisy określane przez spisującego bardzo ogólnie, np. "3 ewangelie, *Apostol*, kronika klasztoru, pisma filozoficzne, *Prosodia*, pisma Simeona. W klasztorze w Suczawicy wśród drukowanych dzieł spisujący je odnotował m.in. ewangeliarze, pisma Jana Chryzostoma, Jana Damascena, Jana Kassjana, *Irmologion*, modlitewniki i paterliki, a z rękopisów także pisma wymienionych wyżej Ojców Kościoła oraz *Czasosław*, *Oktoich* i *Hermologion*. Spis ksiąg klasztoru w Dragomirnej ujawnia również księgi cerkiewne, liturgiczne i korespondencję, czyli w naszym pojęciu archiwalia monasteru. Najmniej ksiąg odnotowano w klasztorze w Czortkowie, wśród zaledwie czterech pozycji wymieniona jest "*Biblia* w 4⁰, *Medytacje religijne* wydane w Poczajowie in folio, *Przypadki Robinsona Crusoe* w 8⁰ i ruska księga nr 23"¹⁷. Różnorodność tematyczna tych kilku książek może

wskazywać na fakt istnienia liczniejszej biblioteki w klasztorze czortkowskim, w którym przebywało zwykle kilku zakonników.

Spisy ksiąg z bibliotek bazylikańskich w Bilczy i Lasku liczące po 73 i 97 tytułów wykazują zróżnicowane księgozbiory. Katalog biblioteki bilczańskiej liczy 3 karty, datowany jest 24 maja 1788 r., sporządzony został czytelnym pismem i podpisany: "Pr. Heraclius Bielkiewicz Ord. S. Basillii Magni M. Bilczensi, Superior". Nosi tytuł "*Catalogus librorum in Bibliotheca Monasterii Bilczensi P. P. Basilianorum reperibilium*". Zawiera m.in.: *Praxis Sacramenti Poenitentiae* P/at/ris Ludovici Hubert, *Logica scripta seu Philosophia*, *Theologia moralis* p/at/ris Antoine, *Gramatica latina*, *Methodus missionum*, Stanisława Konarskiego *De arte bene cegitandi*, *Philosophia scripta*, *Prawa i konstytucje i przywileje królewskie*, *Leksykon geograficzny*, *Obrona religii ruskiej katolickiej*, a także liczne kazania, sztuki teatralne i literatura polemiczna. Obecność w spisie książek sztuk teatralnych, np. *Władysław - tragedia* czy *Zółkiewski - tragedia* wskazywać powinna na działanie bazylikańskiej szkoły w Bilczy, ale nie wymieniają jej jednak dostępne źródła. Być może sztuki dramatyczne wykorzystywane były w pracy duszpasterskiej, albo przywiózł je do Bilczy któryś z zakonników¹⁸.

Katalog biblioteki w Lasku spisany jest na 4 kartach, na których odnotowano: "*Ksiąg bibliotecznych (drukowanych i pisanych) ruskich 43, ksiąg bibliotecznych polskich 19, ksiąg bibliotecznych łacińskich 31 i ksiąg francuskich (!) 4*". Katalog kończy się słowami: "*Tot et non plus libros in archieve monasterij Javor in lasek invenir attestum infidem subscribe. Datt. Supra ... (nieczyt.) Ord. B. M. Loci Superiorum*". Zakonnik odpowiedzialny za katalog biblioteczny w Lasku nie żałował słów przy opisie niektórych ksiąg cerkiewnych. Odnotował w katalogu m. in.: "*Ewangelij (!) w aksamit karmazynowy oprawnych, blachami srebrnymi na rogach i pośrzodku, gwiazdkami (!) a brzegami kapanką srebrną ozdobionych; Ewangelia stara w aksamit rużowy (!) oprawna na rogach y pośrzodku blach 5, na drugiej stronie puklików 2 srebrnych z klauzurkami; Służebnik lwowskiego druku, służebnik pisany; Oktoichow lwowskiego druku 2, jeden bardzo poszarpany; Pouczenije o pokajanyiu (!) przez poł drukowane przez poł pisane in 4°, bardzo poszarpane; Besidy S. Makarija Jehypetskaho in 4to, po części zepsute*"¹⁹. W części polskiej katalog pisany jest podobną manierą, choć brakuje kilku opisanym pozycjom oznaczenia formatu. W tej części bibliotekarz zakonny zapisał m.in.: *Troiaki (!) poklon* czyli kazania

Dębskiego drukowane, *Ewangeliyka* (!) drukowana, "*Różnych panegirycznych mow sztuk 16*". Z ksiąg łacińskich odnotowane zostały m.in.: *Biblia Sacra, Orationes* Skarbek Ważyński, *Josafatidos* (!), *Epigramma Valerii Martialis*²⁰. Cztery książki francuskie opisane są bardzo zwięźle: "*Dictionnaire in 4°, Le livre in 12°, La confessor in 18° i La Connoissance in 8ve*".

W bibliotekach bazylińskich w Buczaczu, Krasnopuszczy, Ławrowie, Trembowli i Zamościu katalogi zostały sporządzone prawdopodobnie jeszcze przed 1788 r. Książki spisane według działów, formatów, języka. Działy nazywane są różnie, np. katalog z Ławrowa ma ich pięć: *Bibliotheca in qua libri in idiomate slavonico typo impressi, Libri in idiomate latino impressi, Libri idiomate polonico impressi, Libri in vario idiomate - Libri latini, Codices legum Augustissimae mattis* (!). Natomiast katalog biblioteki z Trembowli podzielony jest na 9 działów oznaczonych następująco: "*Sacraria, /Libri/ Theologi, Asceta, /Libri/ Historici Sacri ac Politici, Concionatores, Canonista* (!), */Libri/ Philosophi, Oratores, /Libri/ Historici Politici et Statuta*". W omawianych bibliotekach powtarzały się pewne pozycje, głównie wśród kazań drukowanych w bazylińskich typografiach, gdzie dość łatwo się można było w nie zaopatrzyć. Były więc kazania bazylianów T. Szczurowskiego i R. P. Ważyńskiego a także dzieło P. Mennitego: *Szkola bazylińska...* wydane w Wilnie w 1764 r.²¹ Poza kazaniem, których w bibliotekach bazylińskich było wiele, zakonnicy gromadzili także dzieła teologiczne, prawnicze, historyczne, słowniki - przedw wszystkim polsko-łacińsko-niemieckowłoskie, liczne katechizmy i podręczniki - do nauki retoryki, gramatyki i arytmetyki oraz literaturę piękną. Mieli w księgozbiorach także druki cyryliczne, ale z katalogów sporządzonych w językach łacińskim i niemieckim trudno wnioskować tytuł dzieła wydanego tym alfabetem. W bibliotece buczackiej, wśród innych pozycji, jest np. *Theologia moralis ruthenicae editionis Leopoliensis*, ale także *Liberi dictus Triodion, Liber dictus Irmologium* czy *Liber dictus Trifologium*. Biblioteka w Buczaczu licząca przed 1831 r. ok. dziesięć tysięcy tomów, spłonęła w 1865 r.²²

W bibliotece krasnopuszczańskiej były m.in. *Reguły św. Bazylego Wielkiego, Menologium bazylińskie* I. Kulczyńskiego wydane w Wilnie w 1771 r., *Historia o krucjatch* (A. Ustrzyckiego?), kazania księży I. Filipowicza, A. Janiszewskiego, B. Kędzierskiego, *Medytacje* ks. M. Rubczyńskiego, *Nowe Ateny* B. Chmielowskiego, *Rolnictwa poprawa*

(A. Trzesieckiego?), *Obserwacje ekonomiczne* wydane w Łowiczu w 1769 r., *Monachomachia, czyli wojna mnichów* I. Krasickiego, *Życie Ezopa* pióra J. S. Jabłonowskiego wydane w Supraślu w 1767 r. oraz inne dzieła²³. Z ksiąg cerkiewnych odnotowane zostały w katalogu m.in. *Służebniki, Ewangelie, Triody, Oktoichy, Czasosłowy, Apostoły, Żytija swiatych* i akafisty.

Najbardziej zasobna spośród omawianych, biblioteka ławrowska miała w swoich zbiorach, co odnotowano w katalogu, *Nowe Ateny* B. Chmielowskiego, a także *Peregrynację Radziwiłła do Jerozolimy*, kazania ks. ks. M. Rubczyńskiego i Ignacego (?) Filipowicza, druk polemiczny *Obrona religii graeco-ruskiej (!) z Kościołem rzymskim złączonej* wydany we Lwowie w 1738 r., *Zabawki wierszopiskie i krasomówskie* Wacława Rzewuskiego (Poczajów 1762), *Prawo pospolite Królestwa Polskiego* (A. Trębeckiego?), czy *Compendium lekarstw końskich* (Kraków 1743)²⁴. B. A. Płoszczanski wykorzystując kronikę klasztoru bazylianów w Ławrowie napisał o bibliotece klasztornej: "*W cerkownom zdaniu umieszczono (za chorom) knigochraniliszcze, po sej przicinie rozkazem o niem na tom miestie*". Ławrowski księgozbiór złożony przede wszystkim z ksiąg religijnych cerkiewnoślawiańskich rękopiśmiennych i drukowanych miał sporo rzadkich rękopisów. Wśród ksiąg rękopiśmiennych były dzieła pisane "ustawem" w klasztorach w Putnej (1517), Spasie (1563 i 1601), także rękopiśmienne *Ewangelije* z 1666 r. pisane przez kopistę mnicha Nikołaja i też same pisane ręką "niejakiego Stefana". Z ksiąg drukowanych były tu dwa egzemplarze *Biblii Ostrogskiej* z 1581 r., *Biesiedy* Joanna Złatoustago wydane w Kijowie w 1623 r. i we Lwowie w 1665 r. oraz kijowskie z 1659 r. wydanie *Klucza rozumienija*. Liczebną przewagę miały jednak księgi łacińskie, wśród których były m.in.: *Biblia sacra latina* z 1497 r. drukowana gotykiem, J. Łaskiego *Statuta Regni Poloniae* wydane w 1506 r. w Krakowie i *Opera S. Joannis Chrysostomi*, wydanie bazylejskie z 1539 r.²⁵

Bibliotekarz trembowelski wśród poloników odnotował w katalogu m.in. *Kazania* M. Rubczyńskiego, *Monitor polskim językiem*, *Magazyn dziecinny* (J. M. Beaumonta, 1768 czy E. Dębickiego, 1778?), *Inwentarz Konstytucji Koronnych* (W. Madalińskiego?) i inne, jak *Nauka o religii słowieńskim językiem*, *Philosophia Aristotelica* authore Joanne Baptista, *Liber geometricus italicus*, *Grammatika (!) niemiecka* Gottscheda²⁶.

W bibliotece klasztoru zamojskiego odnotowano w katalogu książki w

językach łacińskim, polskim, włoskim, hiszpańskim, cerkiewnosłowiańskim. Były tam dzieła teologów jezuickich, liczne kazania, w tym :duży tom kazań węgierskim drukiem", Mowy i listy Cicerona, książki do medytacji, reguły i konstytucje zakonne, poezje Wergiliusza, bulle papieskie, także panegiryki, żywoty świętych, traktaty teologiczne i filozoficzne oraz inne dzieła. O inwentarzu klasztoru bazylikańskiego w Zamościu, sporządzonym w 1764 r. przez superiora placówki, o. Herakliusza Kosteckiego dla swego następcy o. Modesta Trusiewicza, pisał A. Kossowski. Na str. 9 tegoż inwentarza zatytułowanego: "*Installationes Superiorum una cum traditione rerum mobilium et immobilium...*" znajdował się zapis: "Księgi wszystkie (!) i książki są osobnym rejestrem na to oprawionym zebrane, których dość na nowo przybyło, jako to *Biblia, Konkordancja, Księga do kazań* i wiele innych potrzebnych etiam aplikowanych od różnych dobrodziejów temu miejscu do Biblioteki"²⁷. Czy omówiony przez nas katalog biblioteki zamojskiej, pochodzący ze zbiorów dawnego Uniwersytetu Lwowskiego jest tym samym, o którym mowa w inwentarzu A. Kosteckiego, trudno dociec. W 1788 r. katalog biblioteki podpisał superior Antoni Stopkiewicz.

Omówione powyżej biblioteki bazylikańskie stanowiły zaledwie część księgozbiorów bazylianów koronnych. Przed pierwszym rozbiorem prowincja koronna zakonu liczyła około 75 monasterów, znaczną ich część stanowiły małe, parooosobowe placówki, rozrzucone po wsiach i osadach odsuniętych od większych szlaków komunikacyjnych. Przedstawione powyżej inwentarze i katalogi bibliotek bazylikańskich ujawniają księgozbiory w 19 placówkach. O pozostałych bibliotekach w prowincji polskiej, których katalogi i inwentarze, bądź informacje o nich nie zostały do tej pory ujawnione, zachowały się fragmentaryczne zapiski z źródeł rękopiśmiennych i drukowanych. Informują o nich także zapisy proveniencyjne i opracowania o bazylikańskich klasztorach. Na podstawie tych danych można sporządzić wykaz 22 kolejnych bibliotek²⁸.

Źródła rękopiśmienne ze zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Muzeum im. Czartoryskich w Krakowie ujawniają biblioteki bazylianów w Derewaczu, Humaniu i Owruczu²⁹. Klasztor w Derewaczu stanowił filię bazylianów lwowskich (p. w. św. Jerzego) ale ankieta noncjusza papieskiego A. Garampiego nie wymieniała tej placówki³⁰. Należy przypuszczać, że był to niewielki monaster, obsadzony dwoma lub trzema

tylko zakonnikami. W aktach dotyczących likwidacji tego domu znajduje się: "katalog książek różnych kościelnych spisanych dnia 30 stycznia 1820 r." W katalogach wymieniano 51 ksiąg w 52 egzemplarzach 70 tomach według rubryk: liczba porządkowa, tytuł, ilość tomów, rok wydania i adnotacje. Wśród książek zapisana została jedna pozycja z XVI w., 11 z XVII w., pozostałe, to wydania z XVIII st. (29) lub bez roku wydania (8). Katalog kończy się zapisem: "Różne kawalki książek, sztuk 10". W katalogu odnotowano także archiwalia klasztorne i cerkiewne, m.in. *Metryki urodzonych, zaślubionych i zmarłych... od r. 1624* i *Protokół kurrendy Konsystorza z roku 1781*. Z katalogu wynika, że bazylianie w Derewaczu posiadali książki głównie treści religijnej, t.j. dzieła z teologii moralnej, zbiory kazań i medytacji, poradniki dla kapłanów (*Manuale parochi seu methodes*, 1737) i spowiedników (*Praxis confessionalis*, Part. 1, 1735), brewiarze, ewangeliarze i ceremoniały³¹.

O bibliotece humańskiej informuje pośrednio list prowincjała zakonu o. Józefa Mogulca z 7 lutego 1777 r. do przełożonego klasztoru w Humaniu, w którym prowincjał przekazał postanowienia rady prowincjalnej odbytej w 1776 r. w Poczajowie, m.in. polecenie spisania "katalogu porządnego ksiąg bibliotecznych"³². Katalog biblioteki został z pewnością sporządzony bo zapoznali się z nim T. Czacki i J. M. Giżycki. Prawdopodobnie podzielił los innych katalogów bibliotek bazylikańskich. J. M. Giżycki opisał bibliotekę humańską następująco: "*Biblioteka humańska, chociaż nie największa, zawiera jednak w sobie wielu dobrych autorów, w różnych językach dzieła, a najszczególniej w językach łacińskim, polskim, francuskim i włoskim, z tych jedne służą do matematyki, fizyki i historii naturalnej, drugie, a tych najznacniejsza część, do literatury*"³³. Szkołę prowadzoną przez bazylianów wizytował w r. 1804 Tadeusz Czacki, który bibliotekę szkolną i klasztorną zastał "w smutnym nader stanie". T. Czacki znalazł w oglądanym księgozborze m.in. "*Pisma św. ksiąg 18, teologicznych ksiąg 39, historycznych 64, prawnych 15, filozoficznych i matematycznych 117, poetycznych, gramatycznych i retorycznych 170, kaznodziejskich 58, ascetycznych 44, geograficznych 3, historii przyrodniczej 48, słowników 9, razem 585 tomów*". A także: "*Mszalów słowiańskich 6, łaciński 1, minei 2, oktoichów 2, triodionów 5, czasosłowów 3, psaltaerzy 2, trebników 3, mszał żałobny 1, medytacji 3*". Ponadto w bibliotece klasztornej były *machina elektryczna, barometry, globusy i zbiory numizmatyczne*"³⁴. Biblioteka powiększała jeszcze swoje zbiory, aż

do momentu zamknięcia klasztoru w 1832 r.

Na fakt istnienia biblioteki w opackim klasztorze w Owruczu wskazuje pośrednio "*Księga dziejów sodaliskich zgromadzenia owruckiego... sporządzona w roku 1786*", w której zawarty jest "*Rejestr książek za kongregacyjne pieniądze (!) kupionych w roku 1786-1789*"³⁵. Rejestr wykazuje książki w następującym zapisie: "Tomasz z Akwinu T. 1, 1786 w 16mo, *Dykcjonarz filozoficzny* K. Nomota T. 4, 1787 w 8vo, *Mowy wybrane z staroźniejszych (!) i późniejszych mówców wybrane* in 8vo, Tomów 2, 1788, *Historia naturalna Królestwa Polskiego* przez ks. (R.) Ładowskiego, T. 1, *Dykcjonarz służący do poznania Historii Naturalnej* przez ks. (R.) Ładowskiego wydany w 8vo, tomów 2." Klasztor w Owruczu istniejący już od XVI w. był bogatym opactwem (archimandrią), ok. 1789 r. średnie dochody sięgały 10 tysięcy złp. J. M. Giżycki streszcza w swoim opracowaniu realizację wizytacji zakonnej, która miała miejsce w 1753 r. Wizytator znalazł wówczas pomiędzy księgami liturgicznymi głównie cerkiewnosłowiańskie, dawniejsze i nowe, tj.: "*Ewangelię* drukowaną we Lwowie suto i bogato oprawną, mszałów uniejowskich (uniowskich - MPM) 3, - jedno i drugie wydanie, mszał wileński, mineję kijowską dyzunicką, *Dzieje Apostolskie* wydane w Krakowie, *Triod cwiętną* wydaną w Kijowie, *Psalterz kijowski*, *Oktoich lwowski*, *Czasosłow lwowski*, *Trebnik uniejowski* (uniowski), 3 książki do nabożeństwa, *Postrzyhow mniszewskich* 2 tomy in folio, tetradka (zeszycik?) pogrzebów zakonnych." W refektarzu wizytator napotkał dwie księgi: "*Miecz duchowny* i *Klucz rozumienija* - obie schizmatyczne".³⁶ Bibliotekę owrucką wzbogaciły też książki po zmarłym opacie klasztoru, o. Innocentym Lipnickim. J. M. Giżycki wymienia za artykułem zamieszczonym w "Wołyńskich eparchialnych wiadomościach" 14 pozycji z dawnego księgozbioru opata, m.in. A. Reiffenstuela *Teologię moralną*, *Obronę religii greckiej* (Lwów 1738), *La storia delle variazione* oraz *Melchioris Jus Canonicum*".³⁷ Na zakup książek do biblioteki oraz przyrządów szkolnych w Owruczu opat o. Jozefat Ochocki zapisał 600 złp.³⁸ W 1774 r. bazylianie przejęli szkołę po jezuitach i mieli m.in.: "*Szkoły we trzech izbach do pomieszczenia 300 studentów zdatne... jako też 7 pojedynczych izb, z których w jedej złożono książki biblioteczne opieczętowane...*"³⁹ Czy używali książek z dawnej biblioteki kolegium jezuickiego, do nauczania swoich uczniów, trudno to ustalić.

Zapisy proveniencyjne na zachowanych książkach z dawnych

bazylińskich księgozbiorów sygnalizują istnienie bibliotek klasztornych w Dobromilu, Lublinie, Lwowie, Krechowie, Żółkwi, Wicyniu, Poczajowie, a także w wymienionych już wyżej miejscowościach, t.j. w Ławrowie, Buczaczu i Krasnopuszczy.⁴⁰ Kilkakrotnie już cytowany J. M. Giżycki w spisie bazylińskich klasztorów na Wołyniu wymienił biblioteki w klasztorach w Hoszczy, Kołodeżnej, Ostrogu i Zahorowie. Zamieściło nich bardzo krótkie informacje. W Hoszczy była biblioteka, którą bazylianie "w 1816 r. musieli oddać do seminarium prawosławnego w Ostrogu", w Kołodeżnej "pomiędzy księgami liturgicznymi znajdowały się i mszały łacińskie, agenda polska, takż ewangelicka i jeszcze niektóre książki ruskie i polskie", w Ostrogu "bazylianie otrzymali po jezuitach m.in. i bibliotekę", a w Zahorowie "książki elementarne były tylko takie, które w Poczajowie drukowano".⁴¹ J. M. Giżycki wspomina także o zbiorach archiwalnych z klasztorów w Kaniowie, Humaniu, Tryhorach i Białółowce, które zgromadzono "ostatecznie w Drewniechraniliszczu w Żytomierzu".⁴²

Zdecydowanie więcej danych o księgozbiornie bazylińskim zamieścił w swoim opracowaniu o klasztorze w Dobromilu B. A. Płoszczanski. Korzystał m.in. z: "*Inventarium Bibliothecae Dobromiliensis 1812 confectum*", z którego wynotował, że "istniejące w klasztorze knigochraniliszczce zawiera około 100 tomów ksiąg z XVI w. i następnych stuleci, głównie dzieł religijnych i naukowych drukowanych w różnych miejscach i różnych językach. Wiele z nich dotyczy dziejów unii cerkiewnej, m.in. dzieła Skargi, Rutkogo (winno być J. W. Rutskiego), jakie spotyka się też i w innych cerkwiach"⁴³ B. A. Płoszczanski wymienił też najstarsze księgi z dobromilskiej biblioteki, m.in. Joannis Stobaei (!) *Locorum communium epitomae*, wydane w Kolonii w 1503 r., *Regulae SS. Patriarcharum*, Parisiis 1514 - obie w oprawie pergaminowej i kilka tylko "ruskich starych ksiąg", m.in. *Patieryk ili zytije sw. Otiec Pieczerskich* wydany w Kijowie w 1633 r.⁴⁴ Według F. Radziszewskiego biblioteka ta w latach siedemdziesiątych XIX st. liczyła ok. 700 tomów.⁴⁵

Bazylianie poczajowscy mieli bibliotekę i archiwum klasztorne umieszczone "na chórze, nad prezbiterium (altaire) i zakrystią (riżnica), po lewej stronie..." W bibliotece i archiwum było wiele starych ksiąg i dokumentów. Niektóre księgi były wydane w Poczajowie za ihumena Jowa (Joan Żelizo), na początku XVII w. Pergaminowe księgi były także w drewniechraniliszczu klasztornym.⁴⁶ Powyższy opis dotyczy biblioteki prawosławnego już klasztoru, daje ogólny obraz księgozbioru z XIX st.,

choć największa ilość ksiąg została zgromadzona w XVII-XVIII w., t.j. w okresie, gdy w unickim klasztorze działała szkoła, nowicjat, drukarnia. W XIX wieku księgozbiór poczajowskich bazylianów zasilili książki z innych, kasowanych przez rząd carski klasztorów, głównie bazylikańskich.

Monaster bazylikański w Podhorcach posiadał kronikę: *"Sinopsis ili kratkoje sobranije istorii i soderżanija swjatyja obiteli obszczeżitelna Podhoreckija"* spisana w 1699 r., z której korzystał dominikanin Sadok Barącz. W 1881 r. napisał o bibliotece bazylianów podhoreckich: *"W monasterze znajduje się księgozbiór niewielki, zasilony książkami o Łomnikowskiego. Są i mszał oprawny w gruby biały pergamin, wykładany srebrną blachą, w którym zapisano datę i miejsce urodzenia króla Jana III Sobieskiego - Olesko 2 czerwiec 1624 r. w wigilię św. Trójcy - dalej dwie ewangelie pisane na grubym papierze, jedna z nich złotymi literami ozdobina, następnie mniejsze i jermoloje pisane, dwa egzemplarze Prołohów"*. Biblioteka podhorecka miała też *"druki ostrogskie, lwowskie, kijowskie, moskiewskie, wileńskie, czernihowskie i uniowskie"*, oraz rękopis odnaleziony w 1859 r. przez Jeremiego Jaworskiego p.t.: *"Żizn prepodobnago Otca Jowa... spisana sowremiennikom jeromonachom Ihnatijem iz Lubartowa"*.⁴⁷

O lwowskiej bibliotece bazylianów z klasztoru p.w. św. Jura pisał wspomniany już W. Kompaniewicz.⁴⁸ Dość szczegółowo został opracowany księgozbiór biblioteki drugiego bazylikańskiego monasteru we Lwowie p.w. św. Onufrego, która powiększyła znacznie swoje zbiory na przełomie XVIII i XIX w. przez scalenie rozpraszanych w czasie kasaty klasztorów bibliotek bazylikańskich. W 1817 r. do biblioteki onufrejskiego klasztoru wcielona została większość zbiorów bibliotecznych z klasztoru św. Jerzego (Jura).⁴⁹

H. D. Wojtyska w stadium nad rękopisami lubelskiej biblioteki seminarium duchownego opisał kilka manuskryptów pochodzących z biblioteki bazylianów w Drohobyczu.⁵⁰

Informacje o bibliotekach zakonu bazylianów znajdują się też w opracowaniach F. Radziszewskiego, E. Chwalewika i S. Dembego. F. Radziszewski w 1875 r., a więc w kilkanaście lat po powstaniu styczniowym i represjach, które po nim nastąpiły i dotknęły ponownie także księgozbiory klasztorne, pisze o dawnych bibliotekach bazylikańskich w Barze - pojezuickiej, Krechowie - w 1830 r. liczącej 396 dzieł, Lubarze - przed 1831r. liczącej do 17 tysięcy tomów i wywiezionej potem do Kijowa, Samborze - istniejącej od połowy XV w., znacznie uszczuplonej w czasie

pożaru w 1845 r., po którym zostało zaledwie ok. trzy tysiące tomów i Żółkwi - gdzie dawna biblioteka obfitująca w rzadkie dzieła spłonęła w czsie pożaru klasztoru w 1833r. i ponownie była tworzona od połowy XIX st.⁵¹ O innych bibliotekach bazylińskich wymienionych w opracowaniu F. Radziszewskiego, t.j. w Buczaczu, Dobromilu, Humaniu, Lwowie, Ławrowie, Ostrogu, Owruczu, Podhorcach i Żółkwi piszemy powyżej. E. Chwalewik zarejestrował po następnych zawieruchach historycznych *"szczegółowo wszelkiego rodzaju lupy prawem kaduka przez wrogów u nas wzięte"*.⁵² W kolejności alfabetycznej, z krótką charakterystyką wymienione zostały, omówione już wyżej biblioteki z klasztorów bazylińskich w Buczaczu, Dobromilu, Krystynopolu, Lwowie (św. Onufrego), Krasnopuszczy, Krechowie, Ławrowie, Poczajowie, Podhorcach, Żółkwi i Suczawicy. S. Demby do wymienionych już księgozbiorów bazylińskich dopisał bibliotekę w Hoszowie, która powstała już w XIX w. ze scalania rozproszonych bazylińskich, i nie tylko, zbiorów klasztornych.⁵³

W. Chotkowski posługując się najprawdopodobniej katalogami, opisał bazylińskie biblioteki w Strusiowie i Szczepłotach. W bibliotece monasteru w Szczepłotach *"znaleziono różne książki (nr 2-12), autora Busenbauma (jezuity) i te kazano w porozumieniu z dyrekcją biblioteki uniwersyteckiej (we Lwowie) zniszczyć, bo tak nakazywały najwyższe przepisy. Greckich i ruskich książek było w bibliotece klasztornej 59 (nr 43-102) i te kazano oddać do grecko-katolickiego generalnego seminarium we Lwowie, a resztę sprzedać na korzyść funduszu biblioteki uniwersyteckiej. Ponieważ zaś proboszcz łaciński w Jaworowie, ks. Otto pożyczył kilka książek, więc kazano mu (je) odebrać."*⁵⁴ O bibliotece w Strusiowie napisał: *"Posiadał jednak monaster także bibliotekę i odpis katalogu, z wyjątkiem ksiąg liturgicznych (Mees und Chorbücher), posłano dyrektorowi biblioteki uniwersyteckiej von Bretschneiderowi do Lwowa, żeby oświadczył, jakieby książki były potrzebne do biblioteki uniwersyteckiej lub nadwornej w Wiedniu. Reszta miała być sprzedana na dochód funduszu bibliotecznego"*.⁵⁵

Dokonany przegląd informacji o bibliotekach bazylińskich w prowincji koronnej zakonu ujawnia 42 biblioteki najprawdopodobniej istniejące przed 1831 r. a mających swój początek w XVII i XVIII w., lub nawet wcześniej.⁵⁶ Do powyższego wykazu należałoby dołączyć biblioteki, które bez wątpienia były w klasztorach prowadzących różnego typu szkoły. W dostępnych obecnie źródłach i opracowaniach nie ma jednak potwierdzenia tych księgozbiorów. Opracowania o szkolnictwie bazylińskim i o

klasztorach tego zakonu lokalizują szkoły w Białymstoku, Horodyszczach, Krzemieńcu, Mielcach, Niskieniczach, Puhyniach, Strakłowie, Zahajcach, Zahorowie, Zimnie, także w Kamieńcu Podolskim, Kaniowie, Łucku, Malejowicach, Milczy, Poddębcach, Satanowie, Szarogrodzie, Tuminie i Zbarażu, w którym istnienie biblioteki potwierdza omówiony wyżej spis książek z końca XVIII w.⁵⁷

Ustalenie rzeczywistej ilości bibliotek bazylikańskich w prowincji koronnej zakonu nie jest jeszcze - na tym etapie badań - możliwe. Odtworzenie, przynajmniej częściowe, zasobu dawnych bibliotek bazylikańskich tej prowincji jest mozolnym zadaniem, bo nie tylko działania władz zaborczych były fatalne dla księgozbiorów, w XVII-XVIII w. dziesiątkowały je także wojny, grabieże, pożary, a także niefrasobliwość i nieodpowiedzialność niektórych zakonników. Pomocą w rekonstrukcji bazylikańskich księgozbiorów służyć będą w przyszłości dobrze prowadzone kartoteki proveniencji w bibliotekach naukowych i drukowanie katalogów rękopisów i starych druków.

Omówione wyżej katalogi i inwentarze bibliotek bazylikańskich nie pozwalają jednak w pełni prześledzić procesu tworzenia się księgozbiorów, określić czasu formowania się biblioteki i źródeł wpływu ksiąg do zbiorów klasztornych. Aby ustalić powyższe procesy trzeba dotrzeć do innych ocalałych dokumentów klasztornych, m.in. kronik monasterskich, protokołów powizytacyjnych i zaleceń wizytatorów a także ksiąg inwentarzowych klasztorów, w których zakonnicy odnotowywali kwoty wydatkowane na cele biblioteczne. Badania nad dawnymi księgozbiorami bazylikańskimi są dopiero rozpoczęte. Rozpoznanie i opracowanie wymaga także współcześnie istniejąca biblioteka prowincji polskiej zakonu bazylianów w Warszawie. Znajomość jej historycznych zasobów umożliwiłaby dalsze ukierunkowane badania w tym zakresie. W drukowanych systematycznie zespołach dokumentów archiwalnych z zasobów Archiwum Watykańskiego, odnoszących się do zakonu bazylianów i dziejów Kościoła unickiego, brakuje wciąż materiałów źródłowych do dziejów bibliotek bazylikańskich.⁵⁸ Większość tych materiałów - głównie kronik klasztornych, raportów powizytacyjnych, sprawozdań z odbytych kapituł prowincjalnych znajduje się obecnie w ukraińskich zbiorach archiwalnych i bibliotecznych. Potrzebne jest przeprowadzenie szczegółowej kwerendy w tych zasobach. Niniejsze opracowanie jest zaledwie sygnalizacją tych potrzeb.

Tabela 1. Wykaz bibliotek bazylińskich ujętych w mikrofilmie Biblioteki Narodowej, sygn. MF 46136

l.p	Miejscowość	Liczba dzieł	Ilość tomów	Data spisu	Rodzaj spisu	Język spisu
1	2	3	4	5	6	7
*1	Bilcza	73	77	1788	katal.	łac.
*2	Buczacz	280	403	1788	katal.	łac.
3	Czortków	4	4	1788	wykaz	łac.
4	Lasek	97	120	1788	katal.	łac.
*5	Krasnopuszcza	300	391	1788	katal.	łac.
*6	Ławrów	365	490	1788	katal.	łac.
7	Zbaraż	26	26	b.daty	wykaz	niem.
*8	Łuka	15	25	1790	inw.	łac. niem.
9	Pietrycze	35	35	1789	inw.	niem.
10	Smolnice	11	18	1790	inw.	niem.
*11	Spas św.	105	128	b.daty	katal.	łac. niem.
*12	Swaryczów	13	25	1790	inw.	niem.
*13	Trembowla	108	185	1788	katal.	łac.
14	Załuż	18	34	1788	wykaz z ceną	pol. łac.
*15	Zamość	181	196	1788	katal.	łac.

1	2	3	4	5	6	7
*16	Zawałów	38	43	1788	wykaz	łac.
17	Putna	12	12	1788	wykaz	niem.
18	Suczawica	17	17	1788	wykaz	niem.
19	Dragomirna	14	14	1788	wykaz	niem.
	razem	1712	2243			

Tabela 2. Treść i język zgromadzonych książek w bibliotekach bazylikańskich prowincji koronnej (wg MF 46136 BN)

I.p.	Miejscowość	łac.	pol.	inne jęz.	razem	Lit. rel.	Lit. świec.	ks. arch. cerk.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Bilcza	331	42	-	73	38	35	-
2	Buczacz	150	82	48	280	122	144	14
3	Czortków	3	1	-	4	3	1	-
4	Lasek	31	19	47	97	80	17	-
5	Krasnopuszcza	191	73	36	300	145	140	15
6	Ławrów	188	109	68	365	219	146	-
7	Zbaraż	-	-	26	26	26	-	-
8	Łuka	8	-	7	15	15	-	-
9	Pietrycze	3	19	13	35	27	-	8
10	Smolnice	1	-	10	11	5	-	6
11	Spas św.	43	42	20	105	77	28	-
12	Swaryczów	5	-	8	13	13	-	-
13	Trembowla	60	44	4	108	75	33	-
14	Załuż	-	1	17	18	6	-	12
15	Zamość	144	35	2	181	96	85	-
16	Zawałów	16	22	-	38	30	8	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9
17	Putna	-	-	-	-	-	-	-
18	Suczawica	-	-	43	43	43	-	-
19	Dragomirna	-	-	-	-	-	-	-
	razem	874	489	349	1712	1020	637	55

Poz. 17-19 mają bardzo ogólny opis, trudno wyróżnić język i treść wykazanych książek.

Wykaz bibliotek i szkół bazylińskich w klasztorach prowincji polskiej zakonu (według miejscowości).

A

Biblioteki według katalogów i inwentarzy zmicrofilmowanych przez Bibliotekę Narodową (MF 46136): Bilcza, Buczacz, Czortków, Dragomirna, Krasnopuszcza, Lasek, Ławrów, Łuka, Pietrycze, Putna, Smolnice, Spas św., Suczawica, Swaryczów, Trembowla, Załuż, Zamość, Zawałów, Zbaraż - łącznie 19.

B

Biblioteki ujawnione przez inne źródła rękopiśmienne, zapisy proveniencyjne i opracowania: Bar, Derewacz, Dobromil, Drohobycz, Hoszcza, Humań, Kołodeżna, Krechów, Lubar, Lublin, Lwów (św. Jerzego), Lwów (św. Onufrego), Ostróg, Owruć, Poczajów, Podhorce, Pohonia, Sambor, Strusów, Szczepłoty, Wicyń, Zahorów, Żółkiew - łącznie 23.

C

Szkoły klasztorne z nieujawnionymi bibliotekami: Białystok, Horodyszcze, Kamieniec Podolski, Kaniów, Krzemieniec, Łuck, Malejowce, Mielce, Milcza, Niskienicze, Poddębce, Puhynie, Satanów, Straków, Szarogród, Tumin, Zahajce, Zimno - łącznie 18.

Przypisy

1.

M. Wawryk: *Narys rozvytku i stany vasylijans'koho Čyna XVII-XX st. Topohrafično-statystyčna rozvidka*. Roma 1979 s.189-209 /aneksy/. Dane liczbowe opracował także L. Bienkowski w: *Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*. T.1: *Zakony męskie w Polsce w 1772 r.* Red. L. Bienkowski i in. Lublin 1972 tabl. 67, 68

2.

M. Pidłypczak-Majerowicz: *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*. Wrocław 1986 s. 22 i n.

3.

Ibidem, s. 57

4.

M. Szegda: *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Welamina Rutskiego (1613 - 1637)*. Warszawa 1967 s. 59 i n.; M. Pidłypczak - Majerowicz, op. cit. s. 67-77

5.
Constitutiones examinandae et seligendae in futuris capitulis provincialibus tum denique Generali Ordinis S.B.M. Patribus et Fratibus... Poczajów 1776 s. 112-113
6.
Ibidem, s. 191-192
7.
H. Łowmiański: *Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach do r. 1795*. Wilno 1935 s. 113 i n.
8.
W. Kompaniewicz: *Księga dziejów, czyli historie z dyspozycji i rozkazu przewielebnych przełożonych prowincji ruskiej W zakonu św. Bazylego W. w monasterze lwowskim pod tytułem św. Jerzego... zebrane i spisane*. W: *Pamiętki historyczne krajowe. Zebrał... i wydał L. Zieliński*. Lwów 1841 s. 103
9.
BJ Rps 4502: *Rękopism klasztorny XX. Bazylianów humańskich z ostatnich czasów przed kasacją, która w 1832 r. nastąpiła, gdy superiorem był X. Skibowski*, k. 52 i n.
10.
Bibl. Ossol. Rsp 6854: *Teki Waleriana Kalinki, T. 10, cz. 1-2: Materiały do dziejów unii kościelnej w Polsce*. s. 83
11.
BN MF 46136: *Katalogi bibliotek bazylikańskich w klasztorach ... XVIII w.*
12.
W. Hahn: *Bibliografia bibliografii polskich do r. 1950*. Wyd. 3. Wrocław 1966 nr 317
13.
Ankieta nuncjusza A. Garampiego stanowiła podstawę opracowania L. Bieńkowskiego, zob. przypis 1. Zawieała dane dla 1772/73 r.
14.
W. Chotkowski: *Redukcje monasterów bazylikańskich w Galicji*. Kraków 1922 s. 28
15.
Litterae Basilianorum in Terris Ucraine et Bielarissiae. Vol. 1: 1601-1730. Paravit ... A.G.Welykyj OSBM. Romae 1979 s. 84-88
16.
W. Chotkowski, op. cit. s. 39
17.
"Ruska księga nr 23" mogła należeć do wyposażenia cerkwi w Czortkowie, mogła też być własnością innego klasztoru lub cerkwi

18.

Wyszły spod pióra Wacława Rzewuskiego, pomieszczone były też w zbiorze tego autora "Zabawki wierszopisarskie" wydany w Poczajowic w 1762 r. E. XXVI. 569

19.

Zachowujemy oryginalną pisownię opisu katalogowego, także w następnych przykładach.

20.

Niektóre pozycje katalogu można zidentyfikować, np.: Porfiry Skarbek Wazyński: *Orationes*. P. 1-2. Wilno 1772-1773. Typ. Basil. E. XXXII.268; J. Isakowicz: *Josaphatidos*. Poczajów 1748, E. XVIII.647, Supraśl 1768, E. IX.375

21.

E. XXII.292

22.

F. Radziszewski: *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych... w Królestwie Polskim, Galicji, W. Ks. Poznańskim i zachodnich guberniach państwa rosyjskiego...* Kraków 1875 s. 5

23.

E. XX.369-370 - Mogły to być kazania bazylianina Ignacego Filipowicza, jezuita Jakuba lub któregoś z dominikanów - Augustyna albo Bazylego Filipowiczów.

24.

Kazania Filipowicza... zob. przypis 23

25.

V. A. Płoścanskij: *Lavrov, selo i monastyr v Samborskom okrużje*. Naukovyj Sbornik Galicko-ruskoj Maticy 1866 R. 2 s. 336

26.

Tylko niektóre pozycje katalogu trembowelskiego udało się rozszyfrować i porównać z *Bibliografią polską* K. Estreichera, pozostałe należałoby konfrontować z zachowanymi egzemplarzami książek.

27.

A. Kossowski: *Klasztor bazylianów z Zamościu i jego Kronika*. Roczniki Humanistyczne 1953 T. 4, z. 4 s. 204

28.

M. in. prace autorów: S. Barącz: *Monaster OO. Bazylianów w Podhorcach*. Przegl. bibliogr.-archeolog. 1881 T. 1 s. 186-197, 230-234; W. Chotkowski: op. cit.: J. M. Gizycki: *Bazylianie w Humanii*. Przewod. Nauk.-Liter. 1899 T. 27 s. 456-464 i n.; Tenże: *Bazylianie w Owruclu*. Ibidem 1910 R. 38 s. 929-940 i n., 1911 R. 39 s. 63-70 i n.; Tenże: *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhórach*. Kraków 1912; Tenże: *Spis klasztorów unickich bazylianów w województwie wołyńskim*. Kraków 1905; Tenże: *Z przeszłości Hoszczy na Wołyniu*. Kraków (po 1908); W. Kompaniewicz, op. cit.; V. A. Płoścanskij: *Dobromil. Monastyr Čina sw. Vasilija Velikogo i*

neskol'ko slov o otnošenijach goroda. Naukovyj Sbornik Galicko-ruskoj Maticy 1867 vyp. 3-4 s. 211-245; H. D. Wojtyśka: *Studia nad rękopisami nowożytnymi Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie*. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 1972 T. 25 s. 209-228

29.

Bibl. Ossol. Rps 13702 III; Bibl. Jagiel. Rps 4502; Bibl. Muz. Czart. Rps 1943 IV

30.

O klasztorze w Derewaczu wspomina W. Chotkowski, op. cit. s. 56, Bibl. Ossol. Rps 13702 III: *Papiery dotyczące filii klasztoru bazylianów lwowskich w Derewaczu...* k. 234

31.

Bibl. Ossol. Rps 13702 III, op. cit. k. 159-160

32.

J. M. Giżycki: *Bazylianie w Humaniu*, op. cit. s. 1033 i n.; zob. też przypis 9.

33.

J. M. Giżycki: *Bazylianie w Humaniu...* s. 1036

34.

Ibidem, s. 1039

35.

Bibl. Muz. Czart. Rps 1943 IV: *Księga dziejów sodaliskich zgromadzenia owruckiego pod dozorem... bazylianów zostającego. sporządzona w roku 1786 w Owruczu*, k. 65

36.

J. M. Giżycki: *Bazylianie w Owruczu*. *Przew. Nauk. i Liter.* 1910 R. 38 s.1011

37.

Ibidem s. 1022-1023

38.

Ibidem s. 369

39. Ibidem s. 1012

40.

Zapisy proveniencyjne odczytano na zachowanych książkach w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

41.

J. M. Giżycki: *Spis klasztorów unickich bazylianów...* s. 45 i n.

42.

Tenże: *Bazylianiewe Włodzimierzu i Tryhórach...* s. 164

43.
V. M. Ploščanskij: *Dobromil. Monastyr...* s. 222-223
44.
Ibidem s. 223
45.
F. Radziszewski: *Wiadomość...* s. 10-11
46.
Opisanie Počajevskej Lavry. Kiev 1904 s. 98 i n.
47.
S. Barącz: *Monaster OO. Bazyljanów w Podhorcach...* s. 233
48.
W. Kompaniewicz, op. cit. s. 103 i n.
49.
J. Skruten': *Biblioteka l'vivs'kich Vasylijan.* Anecta Ord. S. Basilii Magni 1925 T. 1 nr 2-3 s. 161-176; 1929 T. 3 nr 1-2 s. 65-89
50.
H. D. Wojtyśka: *Studia nad rękopisami nowożytnymi Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie.* Arch. Bibl. Muzea Kośc. 1972 T. 25 s. 209 i n.
51.
F. Radziszewski, op. cit., kolejne hasła
52.
E. Chwalewik: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory...* T. 1-2. Warszawa-Kraków 1926-1927, s. 7 i kolejne hasła
53.
S. Demby: *Biblioteki.* Nauka Polska 1927 T. 7 s. 162-221
54.
W. Chotkowski, op. cit. s. 31
55.
Ibidem, s. 36 i n.
56.
Do wymienionych bibliotek bazylikańskich należy dołączyć klasztorny księgozbiór w Pohoni, którego katalog, według posiadanych informacji, znajduje się w zbiorach Centralnego Archiwum Historycznego we Lwowie, fond 684, op. 1, nr 2730.

57.

Szkoły prowadzone były przez bazylianów także w miejscowościach wymienionych już w powyższym opracowaniu.

58.

Dokumenty publikowane są w seriach wydawnictwa *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni* redagowanego i publikowanego w Rzymie. Wydawnictwo jest dostępne w Bibliotece Prowincji Polskiej Zakonu Bazylianów w Warszawie.